

1252.

TOPIC: ORAL HISTORY OF NADRAU

INFORMANT: RATU MELI NAWAQALIVA

PLACE OF ORIGIN: NADALA NADARIVATU

PLACE OF INTERVIEW: NADALA

DATE: 13 / 8 / 86.

INVESTIGATOR: AKARIPA BIIITAKI.

Keirau na vakarau veitalanoca ogo kei koya na Turaga na Tui Nubu, o Ratu Meli Nawaqaliva. Keirau na veitalanoca tiko ga e na nona i tikotiko i Nadala, e Nadarivatu, e na i ka tinikatolu ni vula ko Okosita, tinikaciwa walusagavulukaono. Keirau na veitalanoca tiko e baleta na i tukutuku makawa, k me baleta na koro o Nadrau. Vinaka vakalevu Ratu Meli, au kerea de o ni rawa ni o ni talanoataka sara mada, na i talanoa makawa, kei na koro o Nadrau, vinaka vakalevu.

Sa vinaka vakalevu, na talanoataka tiko ogo, e baleti ira na turaga ni Taladrau. E na nodra biuta na nodra i tikotiko mai Taladrau, me ra lako mai ki na yavusa ko Nubu. O ira na turaga ni Taladrau, e kena i balebale na turaga na Taladrau, o ira na kai Nadrau, e sa tala o Taladrau. O ira ogo, e ra dau nodra

mai na nodra i tikotiko mai Taladrau, e ra dau vakatubu ca.
E ra dau caka na magiti, e ra lako ga yani, e ra kovea mai na
magiti, e ra kauta mai, me ra mai kania. Na yaca ni qase e dau
vakayacora tiko na ka oqo, o Vekevuka. Na qase oqo, e mataqali
o Naraviyawa. E sa dau cakava tiko e na veigauna taucoko, e dau
caka kina na magiti, mai na yasa o Naitasiri ni kua, mai na yasana
o Nalawa ni kua, mai na tikina o Nabobuco, oqo na vanua e dau
vakayacora tiko kina na ka oqo o Vekevuka. E dau kovea na i yau,
na kakana. E ra sa qai bose vaka o ira na lewe ni vanua oqo,
e vica, o Nabuco, o Nasoqo, o Nalawa mai Muaira, me ra sa qai
vakasavi mai o ira na kai Taladrau. E ra sa qai vakasavi mai, e
sega ni dua e moku, e ra sa vakasavi ga mai, me ra mai biuta mai
na nodra i tikotiko. Ia, ni ra sa lako mai, biuta mai na nodra
koro, na siro sobu sara rai Munasavu, na vanua e caka tiko kina
na dam ni kua, e na gauna saraga ni kua. E cabe cake mai, me
yaco mai e na dua na delana. Na delana oqo, e yacana na
delana oqo o Tokaravutia.

-- O Tokaravutia?

Io.

-- Na cava beka na i balebale ni Tokaravutia?

Sa vinaka vakalevu, oqo na i balebale ni vosa oqo na Tokaravutia,
na vosa oqo, na vosa vakanubu. E kena i balebale na toka, e dau
toka i kea e dua na tamata, e dau mokuta na tamata. Oqo na kena
vosa vakabau. Ia, na kena vakanubu, Tokoravutia. Ia, na kena
vosa vakanubu, e toka i kea e dua na tamata e dau mokuta na tamata.
E dua na kai Wainimala, se na kai Navatusila, se kai Nabobuco, se
kai Nadrau e gole mai ke,

na vanua oya, e dau mokuti ira na qase oqo. E bai tiko ni vanua ko Nubu, , na qase oqo. Oqo e dua na qase ni mataqali o Nubu, e na i tokatoka toka na vanua oqo o Tokaravutia. Ma i Ra, e na kena veidelana lalai, e sa ra qai lako mai o ira oqo, me ra mai tara vale kina, o ira na turawa ni Taladrau. Na yaca ni vanua oqo o Solikana.

- Solikana?

Io. E sa mai caka tiko yani na nodra i tikotiko, soli na nodra vale, e sa gauna balavu na nodra toka i kea. E dēde vakalailai e sa qai rogo mai vei ira na lewe ni yavusa ko Nubu, vata kei Cawanisa, kei na vanua vakanavatusila, o Nagodro, o Qoliyalatinā mai Naloto, ni ra sa tiko i kea o ira na kai Nubu. Ia, e ra sa qai bose vata o ira na neimami, ~~ka~~ me ra sa qai lai vakasavi o ira oqo. Baleta o ira oqo, e ra dau vakatubu ca. E sa mani ~~ka~~ macala na kena siga me ra sa qai gole mai, e sa vo toka e tolu na siga, ia sa mani qai tagi toka e dua na yalewa mai Narogomai. Na yaca ni yalewa oqo o Iuisa.

-- O Narogomai mai vei oqo?

O Narogomai, na yalewa ni mataqali o Nataladrau, na mataqali o Narogomai. E vakawati toka e na mataqali o Qereqere. E luvena kina o ~~Na~~Saukilea, Saukilea Turanabeta. O Saukilea oqo, Turanabeta, na nona kawa sara ga na Tui Nubum o Ratu Meli. E sa qai tagi toka na tinana, e na dua na yakavi e tagi toka, e sa qai tarogi koya o Saukilea, e tukuna va oqo, 'na cava o tagicaka tiko?' E sa qai tukuna na buinigone oqo, o Iusiana, 'e vakaevei o sega ni o nanumi ira na gadinamu, na vanua o lako mai kina. O sa na rai toka ga, e ra lako na lewe ni nomu mataqali me lai kabai na koro

o Selekano. E sa qai tukuna o Saukelea, 'sa vinaka, au sa na qai lako ni mataka, au sa na lako meu lai kauti ira mai'. Ia o ira na neimami ni ra sa na lako rai oqo, ni mataka e ra sa na moce kina i matamata. Na kena yakavi ga oya, e ra ~~ia~~ gole sara o Savulea me rauta na lima na kaloko, e sa biuta na koro mai Navinuti. O Navinuti, e toka kina na qele vakanavenuti, na qele vakanavenuti e na mataqali o Nacawanisa, e na qele vakacawanisa. E sa mani gole sara yani o Saukilea e na kena yakavi, gole yani e lai yaco sara yani i Salikana. Yaco yani i kea ov koya, ni sa rauta beka na tolu na kaloko e na mataka. E sa vosavosa tu na manumanu, mani tu e dua na bure i kea. Na yaca ni bure mai kea, o Narokomatu. E mani kabata sara e dua na vunibaka levu, e sa lai dabe toka mai cake, vata kei na vatu e sa lai taura toka mai cake. E sa rauta na ono na kaloko, ni sa rarama mai na vanua, e rau sa curu sara mai e rua na yalewa. E rau curu mai oqo me rau mai vakasaqa me kakana ni mataka. E rau yaco ga mai e na vunibaka oqo, e raici rau ko Saukileva, e ~~ta~~ vakalutuma sara mai e rua na vatu. Nanona vakalutuma ga mai na vatu oya me yaco mai ki ra, e rau kurabui sara na yalewa. E rau rai cake, e rau raica ni toka e dua na tamata, e dabe toka i cake, e na dela ni baka. E ratou sa mani tarogi koya sara, 'o cei qori'. E sa qai tukuna mai o Saukilea, 'o au'. O cei o iko? 'O au o Saukilea'. Na cava o mai cakava? E sa qai taro mai o Saukilea, 'e vakacava, e ra sa yadra tiko o ira na tiko i bure?' E rau qai tukuna o rau na yalewa oqo, io, e ra sa yadra tiko. E rau qai lai tukuna tale i bure, ni o Saukilea, e sa tiko i tuba oqo. E rau sa

lako sara, rau lai tukuna, e sa laki qai tukuni mai bure, me sa gole yani o Saukilea, i bure. E sa yaco yani, o ratou kece na makubuna e ra sa veimaraautaki. Maraautaki, e ra sa tarogi koya sara, 'na cava o mai cakava e na bogi oqo?' E sa qai tukuna o Saukilea, o au oqo meu sa lako tiko mai, meu kauti kemuni mai, na siga ni mataka, e na kabai kina na koro oqo.

-- E sa o Saukilea oya?

Io, na i tukutuku tiko nei Saukilea oqo. Na noqu lako mai oqo, meu mai kauti kemuni. Ni mataka, e sa na kabai kina na koro oqo, o ira kece na neimami, i Navatusila, o Qaliyalatina, o Magodro, me yaco sara mai i Naloto, kei na yavusa o Nubu, kei na yavusa o Cawanisa, e ra na tiko kece i ke ni mataka. Me ra na kabai kemuni ni mataka, mo ni mcku kece ni mataka. E sa mani ra veitalanoatbka yani, ni sa rauta e vitu na kaloko ni sa oti na kana, e sa veikauyaki na nodra i tikotiko e na loma ni nodra i tikotiko yadudua sara na kai Taladrau. E sa mani yaco mai, e sa a ra tiko, e sa tukuni sara kivei ira, 'o Saukilea, e sa lako mai oqo me mai kauti keda. ' E na siga ni mataka, e kabai kina na koro oqo. E tukuna o koya, e veitalia ni na lai mate, e da na qai mate i muri o keda, na kai Taladrau. E sa mani ra lai veivosaki, ra veivosaki, e ra sa tukuna ni sa va oqo na kena lewa. E ra na turaga me sa kauta o Saukelea, na i matai ni yacadrau, o Drodrolagi. Oqo e na mataqali o Narogomai. E kena i karua, o Naimawi. E na mataqali o Narauloto. E ra sa lewa, me sa wase i tolu na i lakolako. O iratou e ratou sa turaga tiko e na gauna ni kua, e na mataqali o Narukuloto, me sa lako

vei Wainimala.

-- O cei e sa turaga tiko e na gauna ni kua?

Mai na yavusa o Taladrau.

-- Yavusa Taladrau?

Io, me sa lako i Wainimala, me sa kauti iratou o Rada. E dua tale na kena i wase, se sa ra lako i Naikoro. Me kauti ira o Raqu Avenisa. Na nodra sa wase ogo, e sa ra wase vata tale tiko ga kei ira, na vei yadua mai na veimataqali, me ra sa lako vata tiko mai. Na kena i naki, kevaka me sa kauti ira o Saukilea, na i wase e sa kauti ira tiko mai, me ra sa moku, me ra sa mate kece, ia me sa laki bula o koya e lako i Wainimala. Me bula tale ga o koya e lako i Noekoro, ogo na vuna e ra wase i tolu kina. Ia, ni sa yakavi ga mai, e sa tawa sara vakadua na rara ogo, o Solikana e sa lala saraga vakadua. Era sa dui gole sara e na vanua e sa macala me ra dui gole kina. E sa mani kauti ira mai na lewe rua, na turaga na lewe rua, o Saukilea. O Saukilea ogo, e vasu sara tiko ga e Narokomai. E na mataqali o Narokomai. E sa mani kauti rau mai, kauti rau mai, e yaco sara mai i Nabua. E biuti rau, ia ni rau sa yaco mai ko ira na lako mai e na neimami mataqali me ra sa lako mai. Ni sa ra yaco yani i Nagatagata, e sa talai sara e dua na ~~na~~ tamata, i Navinoti, me lai a raici Saukilea. E tiko mai o Saukilea i Navinoti. E qai yaco yani, e sa tiko ga o tinana i vale. E sa mani taroga sara o koya na tamata e talai, i vei o Saukilea. E sa qai tukuna o tinana, o Saukilea, au s ega ni kila na vanua e lako kina. E se yali i ke e na noa.

-- E sega dina ni kila?

E sega ni kila se e lako ivei. Ia, e sa mani lesu tale mai na tamata oqo, yaco i Nagatagata, e lai tukuna vei ira na sa tiko i Nagatagata, o Saukilea, e yali mai Navinoti. E sega ni kila o tinana na vanua e lako kina, e se yali mai kina e na noa. E ra sa mani mai tukuna o ira na tiko mai kea, vei iratou na i taukei, 'oi oqori e sa rairai lai raici ira na vanua e ra vasu mai kina'. E sa veitalia ga, kevaka e na kauti ira mai, e ra na moku vata ga ni mataka. Na mataka ga, e ra na moku kece kina. Na gauna e ra na yaco mai kina, e ra na moku vata ga.

-- O cei e sa vosa tiko oya?

E sa vosa tiko oya e dua na turaga ni Navinoti. Na yacana o Ratu Peni, oqori e sa lai kauti ira mai na vanua e vasu kina. E vosataka tiko na vosa oqo o Ratu Peni. E ra moce, e ra yadra e na mataka, e sa ra kana oti, e sa ra siro sara, me sa ra lako. E ra siro sobu mai e na dua na baba, e ra yaco iwai, na yaca ni wai oqo o Navatukoro. **Mxx**

-- O Navatukoro?

Io, o Navatukoro na yaca ni koro oqo. E ra cabe, e ra qai rai yani e na vanua e tiko kina o Saukelea oya, mai na dua na koro, e na koro ga ni nodratou mataqali, na yaca ni koro oqo o Nabo. Io, na yaca ni koro oqo o Nabo. E sa qai ra rai yani, e ra sa qai raica ni sa oso vakavinaka sara tu ga na koro oya. E sa oso sara tu ga. E sa qai tukuni ni sai ira sara ga e mai kauti ira o Saukilea, e ra sa tiko ena loma ni koro oqo. E sa oso sara tu ga na koro oqo. Ia, na nodra sa gole tiko oqo, e sa

liutaka sara tiko ga na i lakolako oqo, o Ratu Peni, o koya na Turaga ni Navinoti, kei na i tokatoka o Namautu. E sa toso yani, ra toso yani, e sa voleka yani, e sa qai tukuna vei ira o Saukilea i na loma ni koro mai Nabo, 'au sa na vakaisulu e na noqu i sulu ni vala, vata kei na noqu i sia, au sa na laki duri toka e na matamata oya'.

-- O Saukilea oya?

Io, o Saukilea, e sa vosa tiko oya o Saukilea. Ia, na nodra koro i liu na neimami qase, o keimami na tu i liu e na vanua oqo, e baibai vatu wavoki e dua na koro e tiko kina. E kena i balebale oqo, ni na lako mai na i valu, e ra na muria ga mai na mata ni katuba, e sega ni cabeta mai na lomanakoro, baleta ni bai vatu wavoki tu. E qai dua ga na mata ni katuba, me pauta na tamata, na kena i balebale, e ra dau cakava tu o ira na neimami qase e na vanua oqo. E sa mani vakaisulu o Saukilea, e sa lai duri tu e na mata ni katuba, e na matamata. E sa lai duri tu kina. E sa qai vosa o Saukilea, e tukuna kina, ni raici au vinaka, kevaka meu sa na moku, meu sa mate, na taukei kei na vulagi e ra na dro. Kevaka e sa na dua e bera, e keirau sa na moku vata ga, me keirau sa na lako vata. Na yalewa se na tagane. O ni raica ga, niu sa davo i na, mo ni sa dro kece sara ga. E sa mani lako o Saukilea, e sa mani lai duri tu, e sa taura tu na nona i yaya ni vale, me sa laki duri tu i matamata. E sa toso mai, ra toso mai, ra toso mai, ra toso mai, e sa raica vakavinaka sara tiko ga, ni sa oso vakavinaka sara tiko ga na loma ni koro oqo. Na tamata e ra sa tiko i tuba, e sega ni dua

e tiko i loma ni vale, e sa vakarau tu oqo na dro. E sa yaco me rauta beka ga e vica na i kalawa, me yaco sara ga i matamata, e sa rai yani o Saukilea, e raici Ratu Peni ni liu sara tiko ga mai. E liu sara tiko ga mai o Ratu Peni, ia oqo na i Taukei i Nagatagata. E na i tokatoka o Namauto. E na mataqali o Naviti, e na yavusa o Cawanisa. E tolu beka na i kalawa, e va e sa voleka sara sara yani o Saukilegi. 'E vakaevei, e rawa niu mokuti Naimawi?'

-- E sa o Saukilea yani?

Io, e vosa yani o Saukilea, 'e rawa niu mokuti Naimawi?' E sauma yani o Ratu Peni, ka tukuna, e sega ni rawa. Ia, o Naimawi, e sa tiko i vale e na gauna oya.

-- Na cava na vuna e sega ni rawa kina?

E sega ni rawa, ni o Naimawi, e rau veiwekani vata kei Ratu Peni. Au kerea kevaka e via dua na taro i loma, e rawa ni o taro mai. E sa tuvuki o Ratu Peni, e sa biligi ira kece na sotia kece e ra sa muri tiko mai. E sa ra sega ni kila se na cava, e sa basuka mai kina na i valu o Ratu Peni. E sega ni kila kina e dua na ka, eesa tukuna o Ratu Peni, me da sa suka tale yani. Era suka mai, suka mai, e ra lako mai, e ra yaco i Nagatagata, na siga oqori, e vavi tale ga kina e dua na magiti, me sa kedra tale ni veitalatala, me ra sa sukax tale vei ira na neimami mataqali mai Navatusiga, mai Kaliyalatina, mai Magodro vata kei kea. Era kana oti oga oya, e na kena mataka, e ra sa suka tale. E sa mani tiko e tolu na siga, va na siga, e sa mani tukuna vei ira ~~xx~~ o Saukilea, o ira na kai Taladrau,

'ni kana e na vanua oqo, mo ni tiko kina'. Ni qai lewa ga na vanua mo ni qai cakava toka kina na nomuni vale, na i teitei, ni kana. E ra sa mani tiko kina. O iko Naimawi, mo sa lako i Nagatagata, e sa mani ra lako sara, e na kena mataka, e sa mani gole o Naimawi me sa gole ki na matamata.

-- E sa wasewase tiko oqo o Saukilea?

E sa wasewasea tiko oqo o Saukilea na vanua me ra tiko kina, me ra kana kina. E sa gole sara o Naimawi, me sa gole sara i matamata. Na nona gole oqo, baleta naira veiwekani o i rau oqo.

-- E rei e rau veiwekani?

E rau veiwekani o Ratu Veni vata kei Naimawi. E tukuna o koya me sa lako sara ga vua, me rau sa laki tiko vata kina. Ia, na vo ni matamata kece, e sa qai lewa ga na vanua e tiko kina. Oqo na qele ni yavusa o Nubu oqo, e na mataqali ko Naqalevu. E dede vakalailai, e qai vaka e sega ni vinaka tiko vei Naimawi na nona kau ki na matamata. Baleta e sega ni vinakata o koya me vakararavi toka, e vinakata tale ga o koya, e dua na vanua, me cakava tale ga kina na nona vale. E yadra e na kena mataka, e sa mani gole sara ki vei Saukelea. O Saukelea, e toka ga e na qele o Navinuti, e na qele vakacawanisa, e na mataqali o Navinuti. E gole yani, e yaco yani, e tukuna sara vei Saukilea, 'yalo vinaka, au kerei iko, me solia tale ga e dua na qele meu lako, meu lai cakava kina na noqu i tikotiko. Au sega ni via lai toka i kea, meu vakararavi toka. Me dua ga na koro, meu cakava vakai au'. E sa mani tukuna

sara o Saukelea vua, 'sa vinaka au na gole yani ni mataka'. E na mataka, e sa gole sara mai o Saukilea, yaco vua i matamata, yaco i matamata, e sa tukuna sara vua, 'wawa toka i keru, au sa na lako sobu e na dua na koro e toka i ra, na yacana o Nadraumakawa'. E sa qai gole sobu sara o Nasaukelea, yaco sara i Nadraumakawa. O Nadraumakawa ogo, e tiko kina e dua na qase. Na qase e na yavusa o Nubu, e na mataqali o Natabukanikani. Na yaca ni qase ogo, o Navudiloaloa. E na mataqali o Natabukanikani. E rau yaco yani, e rau veimarautaki sara, e sa manitu tukuna sara o koya, 'na cava o mai cakava'. E sa qai tukuna yani o Saukelea, 'au lako tiko mai, meu mai kerei iko, mo yalo vinaka, mo biuta na koro ogo, mo lai cakava tale na nomu koro i Yavusakadi'.

-- E lako beka mai vakacava o Navudiloaloa ki na koro oya?
 Baleta oya na neimami qele o keimami, na nona qele o koya oya. E lako ga mai o koya, me mai cakava na nona i tiko tiko i kea. E cakava sara tiko i kea, e na loma ni nona qele dina. Mo yalo vinaka, mo lai cakava na nomu vale, mai Yavusakadi. Me sa sire sobu mai o Naimawi, me sa mai tawana na vanua ogo. 'oi, sa vinaka', ni mataka saraga au sa lako. E gole cake tale mai o Saukelea, ka mai tukuna sara ki vei Naimawi, 'lako sobu, na nomu vale e sa tiko sobu i ra ogo. E sa tiko kina e dua na bure, na nomu vale. O qai lewa, me dua tale, se Ia, lai tawana sara mada ga na vale e sa tiko mai kea'. E sa marausara o Naimawi. E na kena mataka ga ogori, e sa gole sobu sara o Naimawi, me sa gole yani i kea. Yaco, yani e sa caka rawa tu mai na vale, e sa mai tawana sara tiko yani. E sa ra tiko ogo, e ra sa tiko, e sa dede sara na nodra tiko, e sa qai rogovaki mai Waimimala,

o ira na lalai e kauti ira o Saukalea, e sega ni dua na leqa.
e sa ra lai veisaututaki, e sa ra lai bula kece tu na i lala
se na i lakolako oya, me yacova mai na gauna ogo.

-- E sa lai rogoca mai o ira na i lala ?

E sa ra lai rogoca o ira na i lala e ra lako mai Wainimala?

Io. E sa qai tukuna o Rada, na kawa nei Narukuloto, tou lako
me datou lai raici ira, e ra sa bula. E sa qai kauti ira
mai o Rada, me ra sa qai lesu mai, E ra lesu mai, ra lako mai,
ra lako mai. E ra yaco mai e na vanua e ra sa dui toka kina,
e sa taroga sara o Rada, 'e tiko i vei o Naimawi'? 'O
Naimawi e tiko i ra sobu oqori'. E tiko sara ga e wai levu,
o keimami ogo e keimami sa dui tu ga e na dui vanua me keimami
dui lewa tu. E sa oti ogo, siro sobu sara o koya, yaco sara
yani i Madroumakawa, e sa tiko kina ko koya. E moce e rau
veimarautaki, e sa qai tukuna o Naimawi, me rau sa cakava sara
ga e dua na bure, me nona saraga o Rada.

-- E rau sa lai veilomani o rau?

Veilomani, e rau mataqali vata, e rau tokatoka vata. Oya e na
mataqali o Naruvota, na mataqali ogo. Ni sa tara na bure, me
sa soliv ei Rada, na nomu bure ogo, e sa solivata sara tiko ga
na i tutu ogo.

-- Na i tutu cava?

Na i tutu vakavanua. E sa soli sara tiko ga, e rau sa veisolitaka
sara tiko ga na i tutu vakavanua.

-- E sa soli tiko vei cei?

E sa soli tiko vei Rada, o koya e a qai muri mai.

-- O, e soli vei Rada na i tutu vakavanua?

Io. Ia, o Rada oqo, na kawa i Rada, mai na mataqali o Narukuloto, e sa i iratou saraga e ratou taura tiko na i tutu vakaturaga. E na yavusa o Taladrau, ni kua. O koya saraga, auvosa tiko kina oqo. E sa ra mai toka yani. E ratou lako na lako i veikoro, e kauti iratou o Ratu Avenisa, e sa lair ogo tale ga mai na koro e a kauti ira o Saukilea. E ratou sa mani biuta na koro e ratou a tiko kina, e ratou sa mani gole cake mai. E ratou gole cake mai qoi, na koro saraga o ^{Dubuya} ~~Nadobei~~, e ratou tara sara ga me nodratou. O ratou na lako tiko mai o ya.

-- O cei.... ?

O Dobuya na koro makawa. E ra sa mani qai tiko yani, na nodra sa tiko oqo, e dua na kena i vakaraitaki oqo. Na nodra tiko mai Dubuya o ~~ira~~ ira oqo, e ra tiko veicurumaki tiko. E sega ni dua na mataqali, e ratou toka i kea, dua na mataqali, e toka i kea, tolu na mataqali, e ratou toka vata e na dua na koro. E tautauvata na nodra sa tiko mai Drau, o ratou na tiko oya. E ra yadua na mataqali e ratou kauta na lako i kea, na lako i kea. Na nodra lako i kea, e ra yadua tiko mai na kena katikati, e ra yadua tiko mai na mataqali. Ia, e na gauna ni kua, e vaka tiko kina. E tiko o ira na lewe ni koro o Nadrau, e sega ni ra tiko vakai keda, baleta e ra tiko veicurumaki tikoga. Baleta na vanua e ra lako mai kina. E kena i balebale oya, me ra moku yani, me ra bula mai. Kevaka e ka, e ra na bula kece. E sega ni dua na ka e leqa, me lai yacova sara na gauna au vosa tiko kina oqo. Ia, e ra sa mani tiko, ra tiko, ra tiko, e sa mani yaco mai na i sulu ni lotu. E rua na i sulu ni lotu, e

rua na i sulu ni lotu e lako mai, e dua e taura na Tui Tavua,
ka dua e taura o Tui Nadrau.

-- Na i sulu ni lotu, me vaka ni daru veitalanoa tiko oqo, me
baleti ira na gone e ra na rogoca na nodaru veitalanoa e na gauna
mai muri, de o ni rawa ni o ni vakamacalataka toka, na sulu ni
lotu o ni tukuna toka?

Ni sa yaco mai na i sulu ni lotu, e sa taura sara o Tui Nadrau.
E sa mani taura na i sulu ni lotu.

-- E taura na lotu oya?

Io. E sa qai kauta wāvoki ni sa vakaisulu o Tui Nadrau, e sa
qai lotu na neimami vanua oqo, ni sa yaco mai na lotu. E sa
valataka saraga o Tui Nadrau na i sulu ni lotu, me ra lotu kece
na tamata. Ia, ni sa oti oqo, ni yaco mai na lewa ni matanitu,
me sa ra qai cokocokovata mai na ~~kawa~~ veikorokoro. Baleta na
veimatanitu, ni ra sa bini tu na tamata, e sa dodonu me ra
cokovata mai, me vakamatanitu. Me rawarawa kina na veigoleyaki
ni veimatanitu. E vakacava, e dua na taro se...

-- Sa vinaka, e na i tekivu ni nomuni talanoa, o ni a tukuna toka
kina va oqo, ni koro mai Nadrau, e ra a tekivu sara ga mai
Taladrau. Na yavusa o Nubu, e a tiko mai Taladrau. De rawa ni
o ni tukuna ki v ei au, oqo ga na vanua e ra a tekivu kina, se e
a dua tale na vanua e ra a lako mai kina?

E sega, na nodra biuta sara ga na nodra koro mai Taladrau, e ra
sa gole sara ga mai vakadua.

-- O koya ga oya, e a yavu kina na nomuni talanoa?

Io. Ni sa nodra gole vakadodonu talega, na nodra sa gole mai,
e yaco sara ga i Sulukana. O Sulukana oqo,

e tiko saraga yani, e na veimara donu e loma. Na yasana oqo o Wainimala, na yasana oqo na Qele ni yavusa o Nubu, na yasana oqo o koya, e tiko sara ga e loma.

--1 E kena i balebale, na noqu rogoca tiko na nomuni talanoa, e kena i balebale, na veikorokoro e lako yani oqo, o Nadala, o Navai, e ra veicurumaki tu na kena tamata?

E sega, o keimami na qai Nubu, e keimami sega ni veicurumaki. E keimami tiko ga na neimami tiko, e tiko saraga vakamataqali. Mai liu, me yacova tiko mai na gauna oqo. E sega ni keimami veicurumaki, e sega. E keimami se tu vinaka ga mai na gauna e liu, me yacova oqo. E sega ni dua na leqa, e sega ni dua na veivaluvaluti, e sega. Keimami se tu ga mai e liu, me yacova mai na gauna oqo. E tu sara tu ga vakamataqali, e sa rawa ni lako ga e dua na mataqali, me lako tu ga e na nona lako ga, de e cudru beka. De laki lako e na koro oya, me laki tiko kina. Ia, e sega ni dua na ca me kauta mai vei keimami e na gauna e liu na yavusa o Nubu, vata kei na yavusa o Cawanisa. Keimami tu veicurumaki tu ga. Ia, ni sa qai veilakoyaki na yalewa, e sa qai veilakoyaki na yalewa ni kai Nubu, me sa lako i Nadrau. Iako mai Nadrau, me sa lako mai i Cawanisa, me sa lako mai ki Nubu. E sa qai vesuki Nubu sara tu ga na yalewa. Na i vesu ni yalewa oqo, e sa vaka me sa yaco sara tiko ga e na gauna ni kua. Ni sa ra veilakoyaki na yalewa. Me lai yacova saraga mai na gauna oqo.

-- Au na via taroga ga, na kena sa lai veisau tale na lomai Ratuda. E na nona lai kauti ira mai Wainimala e na nodra gle

mai, na nodra lako mai oya, e vakacava, e a biu tu yani e so i Wainimala, se?

E sega, e a kauti ira cake mai.

-- Kauti ira cake sara ga mai vakadua?

E kauti ira sara ga mai na nona i lawalawa. Ia, au na kerea meu na kauta tale mada mai e dua na yasana. Na nodra sa biuti Taladrau mai, e sa wase vakarua na nodra i lakolako mai. Na mataqali o Nase kei Nakoro,.....

-- Na nodra vanua dina mai vei?

Mai Taladrau. Na mataqali o Nakoro vata kei Nase, e rausega ni lako mai e na i lakolako oya. E duatani mai na nodrau i lako lako mai.

-- E rau a gole i vei?

E rau a muria tale ga mai e dua tale na gaunisala, e rau biuta tale ga mai na nodrau qele, e rau muria mai e dua na wai. Na yaca ni wai oqo, o Waisere. E rau yaco mai Delanalevu, na i yalayala ni qele ni yavusa o Nubu, e rau muria sara mai e dua na wai, na yaca ni wai oqo o Wailaqere. E rau mani lako mai, lako mai, e liu tiko mai vei rau o Funaruqaimuri. Na nona kawa oqo, o iratou na mataqali o Nase. Na vanua oqo, au vasu mai kina o au, e na mataqali o Nase, vata kei Nakoro. E lako mai, e dua na qase, e qase ni noqu mataqali, e na yavusa o mataqali o Nabuto, na yaca ni qase oqo o Nauluqwaqwa. E lako sara o Naruanakaumoli re lai yaco sara vua, e lai kerea toka, me tara toka e dua na nodrau vale i kea. E tukura na qase oqo, 'sa vinaka, cakava e dua na nomu vale i keru. Cakava e dua na nomu

daru sa toka vata toka'. E sa mai caka sara yani na vale, e dede vakalailai e rau sa mai toka, e dede e rau toka, e sa qai yaco tale mai e dua na qase. Na qase tale ga ogo, e rau mataqali vata toka. Na yaca ni qase ogo, ni kua e yacana tiko ki kua, o Keyasi. O delana Keasi. Ia, na yacana mai liu, me yacova mai na gauna ogo, e sa mani gole sara rai o Ruanakaumoli, e lai tukuna via, 'yalo vinaka, e dua tale na noqu mataqali e sa muri tiko mai ogo. Na yacana o Nadranasega, ia na kena i balebale ogo ki vei keimami, ogo na Nadranavuaka, na kena vosa vakabau.' E tinadra na vuaka, ia ogo o Nadranasega.

-- Ni vaka e ra dau veilauti tu na yaca ni tamata e liu, e ra dau vakaibalebaletaka tu na?

Io, o Nadranasega, baleta na sego na vuaka. Ia, o keimami na sego. E mani tukuna sara na qase ogo, 'sa vinaka, dou cakava e dua na bure, mo drau sa yadua toka na vale'. E rau mani cakava tale e dua na bure, e rau sa qai yadua toka na bure, o rau ogori, e rau yadua na bure toka ga. O Nadranasega vata kei Nacobogi. E rau sa toka i kea, toka i kea, e rau sega ni lako i Sulukana, e sega. E rau tiko ga i kea, e rau vakawa toka, e rau biuta na vanua ogo, na vanua e rau toka kina, mai na ~~xeke~~ gele ni mataqali o ~~EM~~ Nabuto, e rau gole sara mai e na mataqali o Namoriti, e na yaca ni koro ogo o Nawaiwai. E rau lako vata tiko mai, ka sega sara ni dua na mataqali me curu maliwa ki vei rau. O rau ogo, e rau muria mai na i lakolako. Ogo na kedra i vakamacala na i karua na lakolako mai.

-- E na i karua ni lakolako ogo, e rau sa tiko i vei ...?

Na koro, e ra sa tiko sara ga ogo i Nadrau, e sa ra qai lai veicurumaki tiko. Na mataqali o Narukuloto, na mataqali o Narairaiyawa, ni ra sa veiwaseyaki tu, e ra sa tiko sara ga ogo.

-- Me waka e na gauna e liu, e ra dau vakayacana na vanua, e ra dau vakaibalebale taka tu?

Io.

-- Io, na kena cavuti toka ogo na Nadrau, o ni rawa ni tukuna e dua na kena i balebale, se o ni rogo i talanoataka e na dua na vanua?

Baleta na Drau, e liu e a yacana tiko mai o Nadraumakawa, e kena i balebale oya, e sa biu e sa makawa.

-- E o Nadraumakawa oya, e a lako mai kina o Naimawi?

Io.

-- Ia na vosa oya nadrau, e sega ni dua na kena i balebale o ni bau rogoca?

E sega, e sega ni dua na kena i balebale. Na keba i balebale ga au kila, ni sa toki mai cake, e sa qai yacana o Nadrau. Ia, mai ra, e se yacana tiko mai o Nadrau makawa.

-- O ni bau rogox i talanoataka, ni o Nadrau, e voleka toka ga mai Nadala, De dua na i sema ni veiwekani e tiko mai Nadrau kei Nadala o ni bau rogoca?

Io, ni kua e sa baulevu sara ga. E sa sega ni veiwekani duadua ga ni kua na yalewa, e sa levu na yalewa ni Nadrau, e ra sa gole mai, na yalewa ni Nubu, na yavusa ni Nubu, e sa ra gole i Nadrau, ka ra vakawati tu kina ni kua. O ira mai Navatusila, e ra sa gole sara tale ga mai Nadrau, e sa veicurumaki na dra.

-- E sega beka ni dua na veiwekani me vaka na veibatiki se na veitauvutaki, se e dua na veiwekani va oya e tiko?

E sega. Vei keitou, na neimami vanua oqo, e sega ni kunei kina na veibatiki, se na veitauvutaki, e sega, e sega ni kune i ke. E sega ni tiko e na loma ni vanua keimami tiko kina, e sega.

-- E tiko tale beka e so na ka, o ni vinakata mo ni talanoataka e Nadrau ni sebera ni oti na nodaru veitalanoa. Se e dua na ka o ni via tukuna?

Io, au sega ni via tukuna meu vakacacataka kina. Ni kua, na nodra sa tiko oqo, e sa tiko sara ga ni kua. E sa ra taura tu na qele, na qele ni Veitarogi Vanua. Ia, ni qele oqo, e soli wale ga vei ira me ra kana kina. Ia, ni sa qai caka na Veitarogi Vanua e na ruasagavulukaono ni yabaki, e na vanua nei Ratu Sukuna, o ira oqo e ra tubera e vitu na tabua vei Ratu Sukuna, me ra vinakata, me ra sa tiko ga e na qele oqo, me ra kua ni suka tale, me ra taura na qele oqo. Ia, ni sa caka na Veitarogi Vanua, e sa taura na qele, ia e vola tu vakaivola o Ratu Sukuna, ni qele oqo, e soli wale ga vei ira, me ra kana kina, ni sa ra veicurumaki tu na lewena. Me yacova sara ga mai na gaua ni kua. Ia, ni sa mai caka na cakacaka i Monasavu oqo, e ra sa qai taura tu na kena i lavo, ni ra sa qai taura tu na qele me nodra. E vesu e na Veitarogi Vanua, e tolu na mataqali. Na mataqali walega e oti sara ga vakadua na kena qele. E ra taura vakadua na kai Taladrau. O ira na kai Nadrau, o ira saraga e ra tiko kina na ka oqo. E sega sara ga ni dua e vo. Ia, e veimama na qele e nei na mataqali o Natabukanikani. E vesu e

na Veitarogi Vanua. E veimama, vakalailai^{levu} sara e na qele ni mataqali o Namoriti, e vakalailai saraga o koya e a qai bula tiko. E bula ga na yavutu, vakalailai. E sa taura tu ga o koya, ni kua e ra sa taura sara tiko ga e na gauna ni kua. E udolu vakadrau tu na i lavo, e ra sa taura tu e na gauna ni kua, balea na ka ni veivanua.

-- Oi, e kena i balebale oya, o ni tukuna tiko ni qele e ratiko kina oqo, e sega ni nodra, e qai mai kerei ?

E sega, e sega ni nodra, e sega ni nodra mai liu. Na qele oqo, e soliwale ga me ra kana kina, ia e ra sa mai taura tu e na gauna ni Veitarogi Vanua.

Vinaka sara vakalevu, o ni a qai mai rogoca tale toka yani oya, na domodra na Tui Nubu, o Ratu Meli Nawaqaliva, ka sa yacova toka oqo na nona yabaki vitusagavulukalima, sa vinaka vakalevu.

SA CTI.